

Summary

The author suggests a new classification of fiction and non-fiction literature. The non-fiction literature is considered as a variety of literary texts that exists on the border of fiction and documentary, depends on the competence of a recipient and represents a coexistence of historical and autobiographic truths.

Keywords: non-fiction, autobiography, author, reader, narrative.

УДК 82.091:[821.163.2+821.58]

Стойчева С.В.,
кандидат по филологическите науки,
Пекински университет за чужди езици

ПРОЛОГ КЪМ “КАНОНИЧЕСКИ РЕЧНИК” НА БЪЛГАРСКАТА ЛИТЕРАТУРА ЗА ДЕЦА ПРЕЗ ПРЕХОДНИЯ ПЕРИОД НА СОЦИАЛИЗМА (50-ТЕ ГОДИНИ НА ХХ ВЕК)

В периоди на обществени и културни преходи литературата за деца (поне българската) по правило пише “речници”. Колкото в установени и относително стабилни периоди тя е класическата опора, аксеологичната памет, която се препредава от поколение на поколение, толкова във време на радикални обществени и културни обрати тя се превръща едва ли не в “инструмент” на промяната. Точно тогава сякаш “забравя” органичното си предназначение и започва да говори на “чужд”, спрямо детския, език. В този момент тя се оказва много по-лесно пропусклива за външни влияния отколкото литературата за възрастни, а тази ѝ способност я прави едно от най-чистите огледала на големите обществени промени.

В историята на българската литература за деца има два големи прехода, отдалечени един от друг във времето, но в които има нещо типологически сравнимо: Възраждането и преходът към социализма. Преходният социалистически период сякаш набързо “преговаря” Възраждането, за да припокрие плътно националното с партийното и за да му прокопае колкото се може по-дълбоки и изначални корени. Интересно е, че това става точно с “машата” на детската литература. Коя е базата за сравнение?

През Възраждането се създава българската литература за деца – с просветителски характер и нравоучителен език. Европейското просвещение можем да разглеждаме като чуждата матрица на тази литература, дала модела за модерното “просветено” българско дете. Разбира се Просвещението е в основата на моделирането изобщо на “възродения” българин, който, по пътя на разширяване на кръгозора и знанията си за външния, извънпатриархалния свят, трябва да осъзнае своята не-свобода, да пожелае да се отърси от всякакъв вид опекуство, сиреч да пожелае свободата; с други думи, комуто се налага да постигне истинска зрелост, за да решава сам съдбините си (така звучат всички просветителски програми). Обобщено казано, този, който трябва да се осъзнае, е българинът като част от общността на българите, а самата общност трябва да обяви националните си идеали.

Какво се случва след възрожденския “старозаветен” период? Ако направим един голям скок от около половин век, в който литературата за деца преминава през етапите на обособяване и достигане до естетически възход между двете световни войни, когато се “среща” с литературата за възрастни във високото, а не в ниското по отношение на изкусната художественост, когато “научава” уроците на Голямата литература чрез творчеството на Елин Пелин, Ангел Каралийчев, Николай Райнов, Асен Разцветников, Светослав Минков, Георги Райчев и кой ли още не (като че ли само Йовков от класиците не пише за деца пред този период) – стигаме до големия преход на 50-те години на ХХ век.

След промяната на обществената система литературата за деца така се “преражда”, че се връща в етапа на “речника”. Но ако възрожденската литература за деца можем да наречем “*малък просвещенски речник*”, адресиран към малките българчета¹, то литературата за деца през 50-те години на миналия век изглежда по-скоро като “*малък канонически речник-наръчник за социалистическото дете*”. “Речникът” е “малък”, доколкото се извлича от една литература, която има за адресат “малките” спрямо “възрастните” читатели. Но отнесен към задачите на партията-народа-обществото тогава, той е по-скоро в смисъла на “основен” – съдържа самите скрижали на социализма. Реалността “тук и сега” трябва да се построи, и както разсъждава Пламен Антов, тя е “само една *номенклатура от знаци*, чийто смисъл е да отпратят към една паралелна, *по-истинска хиперреалност*, функционираща на равнището на символичното” [1]. Именно захранването със символи налага съставянето на този “канонически” речник. Албена Хранова сполучливо определя функцията на литературата за деца в края на 40-те и началото на 50-те години не само като “медиатор”, но и като “главен агент и образ на идеологемата” [15, 352]. Като основен носител на тоталитарната идеология, словесните клишета преминават непокътнато в цялата изоморфна структура на обществото². Но в литературата за деца те стоят в най-чист, демонстративен вид. Там социализмът е още “с етикетите” си. Манипулативните стратегии са издигнати като плакати на манифестация.

Как така литературата за малките се натовазва с прекомерно “*отговорни*”³ задачи? Първоначално това става с нареждане “отгоре”: чрез резолюции. Според резолюцията на V конгрес на БКП от 1948 г. литературата трябва да има такова развитие, “*при което тя да няма други интереси, освен интересите на народа, на държавата* (подч. мое: С. С.) *и със своето правдиво отражение в художествени образи на борбата на нашия народ за преход от капитализма към социализма да помага на Партията, на Отечествения фронт и държавата да възпитават народа и особено младото поколение, в преданост и вяност към великото дело на социализма, към родината...*” [8, 128]. Гласът на критиката на

¹ Неслучайно обръщението на П. Р. Славейков в първа книжка на “Пчелица” е озаглавено “Към българчетата”.

² Връзката между тоталитарната идеология и словесните клишета е разработена по-подробно в главата “Идеология” на книгата на Чавдар Попов “Тоталитарното изкуство” [11, 32–128].

³ Вж. заглавието “Детската литература пред отговорни задачи” [10].

литературата за деца започва да тиражира досущ същото: *“Ако литературата за деца е неделима, особена, част от нашата обща художествена литература, това значи, че и нейните задачи са общи със задачите на голямата ни литература. Това значи, че тя има програмата, която ЦК на нашата Партия дава на писателите. А тая програма се съдържа в решенията на Петия конгрес на Партията. В тия решения се иска <...> **тя да няма други интереси, освен интересите на народа, на държавата** <...>”* (подч. мое. – С. С.) [13, 4]; *“<...> като всяко художествено творчество тя трябва да отразява действителността. В никакъв случай тя не може да бъде субективно-произволна фантастика, самоцелна игра и забава за малкия читател”* [10, 328]; тя **“не е бункер за скриване от големите задачи** (подч. мое: С. С.), *които нашата действителност поставя пред писателите”* [8, 133].

Така БКП (Партията) “мобилизира” и “изпраща” литературата за деца “самоотвержено” да строи и тя социализма по ТКЗС-та, пионерски отряди, пионерски лагери и тимуровски команди. Резултатът е: “големите задачи” разрушават автономния свят на детето, превръщат го в “резерв” на партията (клише, взето от вече цитирания Фурнаджиев доклад) и наистина превръщат тази литература в речниковата надстройка на социализма. Детският свят се оказва “експроприиран” от “народната” власт, подобно на имуществото на стария свят. Това е свят не просто на детето, а на “социалистическото” дете. Причината: **“Социалистическата държава не може да бъде осъществена, ако децата не са социалисти”** [13, 3].

Определението “социалистически” има важна преобразователна, почти магическа функция – долепи ли се до определяемото, то веднага добива ореола на “новото” и “прогресивното”. Затова животът на детето е “социалистически”, добродетелите му – “социалистически”; лопатата, с която строителят на социализма копае, е “социалистическо имущество”; лопатката, с която детето рови в пясъка – също. А говорим ли за примерите за подражание – за децата-герои, те *“като че само крадешком, само нелегално са в своя детски свят. **Отговорностите и задълженията им са отговорности и задължения на воюващи възрастни** (подч. мое: С. С.)”* [16, 18].

“Сричането” на големите задачи “овъзрастява” самата литература за деца, но от друга страна, придава известен инфантилен отпечатък върху авторите й. Първоначалното обиграване на този език именно като “детски” се оказва най-лесното и най-приемливото: без противоречия и сблъсъци с предишни ценности. “Аб”-то на новия език връща обаче и възрастните, образно казано, в първи клас – и писатели, и читатели. Утвърдени творци като Елисавета Багряна, Никола Фурнаджиев, Ран Босилек, Ангел Каралийчев, наложили се с високохудожествените си образци преди 1944 г., в 50-те години сякаш започват наново, пренагласяйки не просто темите, а и индивидуалния си стил. Друг е въпросът, че литературата за деца се превръща в едно от “приемливите” места, където част от писателите се заклеват във вярност в новата власт и нейната

идеологія. Интересно е понятіето “второ раждане”, което се лансира от българската критика в началото на 50-те години. То се отнася точно за утвърдените писатели преди 9 септември 1944 г. Едва ли ще е пресилено ако кажем, че детската литература изпълнява роля на нещо като “чистилице” за някои от тях, свързвани с “буржоазно-ретроградни” литературни течения отпреди⁴. Текстовете на тези писатели от края на 40-те и началото на 50-те години изглеждат като “не техни” и действително излъчват инфантилност в “строевата” идеологическа позиция, която заемат⁵.

Така раждането на новата социалистическа литература за деца има истински поръчков характер. Симптоматична е препоръката на Фурнаджиев към Съюза на българските писатели “да *подири отделно всеки писател и му даде **подходяща задача*** (подч. мое: С. С.)” [13, 28]. На 14 май 1945 година в “Писмо до българските писатели” Георги Димитров обръща внимание на постепенността на приемането (или по-точно налагането) на художествения метод на социалистическия реализъм: “<...> в никакъв случай не бива всички писатели да се заставят изведнъж да го приемат” [6, 11]. На Националната конференция на българските писатели (23–27 септември, 1945 г.) Тодор Павлов заговорва за “отечественофронтowska литература”, очевидно в ролята ѝ на “буфер” към радикалните промени за част от интелигенцията. “Буфер” ли е литературата за деца?

Както детето може по-лесно да се превъзпита, така и писателят за деца очевидно трябва да постигне същата бърза “гъвкавост” – това е, което се очаква от него. В противен случай много лесно може да попадне в клишето “откъснат от действителността”, както попада Емилиян Станев с “Повест за една гора” [8, 134] или пък да се сдобие с клеймото “претърпял силно формалистично влияние”, както се случва на Разцветников. Показателни са унищожителните критики⁶ към книгите му “Голямата баница” и “Щурчово конче”, в които той запазва игровата стилистика на произведенията си за деца отпреди 1944 г. Ала да “бърбориш” – без да “скандираш” – в това време естетическата игра със словото се възприема като “безотговорно съчинителство” [8, 133]. По-късно Божанка Константинова оценява същите книги на Разцветников като “явление” в българската литература за деца през 50-те години [7, 60].

Доколкото културата обслужва една тоталитарна система, то и “речникът” ѝ става “грижа” на Партията. Още през 1946 г. бива редактиран старият Закон за детската литература от 1921 г. на земеделското правителство на Стамболийски, в който основна точка е забраната за нейната политизацията. Новата редакция, гласувана от XXVI-тото Обикновено Народно събрание като Закон за изменение и допълнение на закона за детската и младежката книжнина е точно в обратната посока: на задължително съобразяване с новите идеологически постулати и

⁴ Тяхното истинско “второ раждане” става след Априлския пленум [9, 102], но това е по-късна констатация, при вече променената линия на Партията.

⁵ От тази гледна точка изглеждат някак странно например няколко вмъкнати от Багряна стари нейни класически стихотворения в стихосбирката ѝ “Майско утро” от 1950 г., изцяло покриваща актуалната тематична партийна линия.

⁶ Нападките са от критиците на литературния “фронт” Петър Пондев, Васил Акъов, Максим Наимович, Арманд Барух.

символи. Задължителният тематичен кръг на произведенията за деца в края на 40-те и началото на 50-те години осигурява желаното ограждане и програмиране на кръгозора на детето. Партийната програмност е много важна характеристика на тази литература. Тя не създава, а препредава – един истински предавател на Голямата партийна програма до “децата на народа”.

За да бъде обезпечено въздействието ѝ, литературата се обвързва с обществените структури, с други думи, тя се институционализира. Най-важната нова институция за децата е организацията “Септемврийче”: “създадена под най-близките указания на вожда и учителя на българския народ, безсмъртния Георги Димитров, и под най-прякото ръководство на Българската комунистическа партия и Димитровския съюз на народната младеж” [14, 2]. “Септемврийче” е изцяло изоморфна на организацията на самата Партия – самата тя нейна структура, със съответни устав и цели. Пионерът е “новопосветеното” дете в идеята на социализма и комунизма. Химнът на организацията със заглавие “Маршът на септемврийчетата” (от Асен Босев) е наречен от тогавашната критика “поетичен манифест на новата, на социалистическо-реалистичната ни гражданска поезия за деца” [5, 16], но той има повече от чисто литературно значение. Заразяващото му въздействие ражда метафората “песен – лавина”⁷.

Идеологическата “сугестия” несъмнено постига най-силната си фаза по време на полагането на пионерската клетва. Изричането със силен глас на “тържественото обещание”, целуването на “пропитото с кръвта (подч. мое: С. С.) на убитите за народната свобода” червено знаме, отговарянето в хор чрез жестовите на редник-школника – козируване, маршируване, скандиране – и накрая хоровото радостно запяване, наистина превръщат събитието в свръхсериозен и емоционално пренапрегнат строеви ритуал, целящ да се вреже в паметта на септемврийчето за цял живот.

Моделът, по който се създава литературата за деца и по който протичат ритуалите, отново (както през Възраждането) е външен – този път съветският социалистически модел с “интернационална” ориентираност, демонстриран най-успешно (в световен мащаб) в българската политика и култура⁸. В 50-те години в България той се възприема възможно най-буквално и се следва най-прилежно, без каквото и да е “побългаряване”. Чуждият модел работи директно и със силата на декрет. Причините са изцяло политически и идеологически (както и естетиката е изцяло идеологически продукт): те са особено ревностното служене на “централата” Москва.

Например: митът за “вожда над вождовете” “подрежда” фигурата на Сталин в българската литература за деца преди тази на Димитров (показателно е, че в китайската литература Сталин не се радва на подобно присъствие “преди” и “над”

⁷ По “страховитото” сравнение на Георги Струмски от стихотворението му “Ехо” (“Тръгна песента лавина...”).

⁸ За да се стигне по-късно до “крилатите” думи на Леонид Брежнев: “Ако ни запитат какво значи социалистически интернационализъм, ние бихме отговорили: Вижте отношенията между България и Сътския съюз. Именно това е социалистическият интернационализъм в действие” [6, 72–73].

Председателя Мао). Ето защо много от стихосбирките от времето преди да бъде развенчан култа към личността започват със стихотворения за Сталин и едва след тях се подреждат посветените стихотворения на Димитров.

Друг пример: за да разреши проблема с възрастовата несъобразеност на романа за деца и юноши “За честта на родината” на Павел Вежинов, Никола Фурнаджиев препоръчва чиракуването на автора при съветските му колеги: “Ако Павел Вежинов, когато е почнал да пише романа си, се беше заинтересувал **как се пишат подобни произведения** (подч. мое. – С. С.) в Съветския съюз, той не би допуснал тия основни недостатъци в книгата си” [13, 24].

Литературата за деца “най-послушно” се заема с вменените ѝ възпитателни задачи, като нерядко предлага и превъзпитателни модели. Затова и глаголът “уча” изглежда, че “заема обсеживно важно място в речника на този свят” [12, 320]. Съответно се завръщат поучителните и повелителните тонове⁹ (но включи ли се крещящата тоналност на възторжените радостни тонове и тържественият тон на клетвата, първите могат да бъдат и заглушени). Ако през Възраждането детето е исправено пред по-възрастният (учителят, родителят), който напътствено “говори”, през 50-те то е исправено пред Майката-Партия или Бащата-Вожд и или слуша, или се врича, или се отчита. Партията “говори” винаги чрез документа – снети директиви и решения от партийните конгреси – детето също “проговорва” в документи. Документът е институция, инстанция, цензор, тема, идея, език, стил. Критиката има така да се каже, медиаторска роля към документа и функциите ѝ се свеждат до спускане, налагане, контролиране и санкциониране именно чрез Документа и в него име.

Наред с прякото поучение, тази литература не по-малко практикува сугестивната сила на словото. Тя “предписва”, “чертае”, “вещае”, “внушава”, а не “отразява”, че и “правдиво”, живота, както толкова настоява теорията на социалистическия реализъм.

Формирацията се през 50-те години на миналия век “малък социалистически речник” има феноменални “претенции”: преди всичко промяна на светогледа на цялата нация. Най-важният момент тук се оказва промяната на отношението към труда (трудът несъмнено като основна характеристика на начина на живот). За първи път се появява темата за “новото отношение към труда като труд за благо на обществото”. В книгата “Заровеното имане” (1987) на Божанка Константинова тя е разгледана в исторически ракурс. Според авторката именно “новото, социалистическо съзнание, новият нравствен кодекс изисква тази твърде важна добавка към запазеня модел на националния нравствен идеал, построен върху солидната база на трудолюбието” [7, 45]. На практика може да се говори за “паразитиране” на новата проблематика върху най-здравите устои на българина, които, от своя страна, са също обект на митологизация. Т.е. върху мита за пословичното българско трудолюбие се наслаждава митът за колективния труд.

⁹ Дори възрожденският дидактичен тон се завръща в буквални повторения. Например Славейковата дидактична схема личи в: “<...> тичай братко, // време кратко // не губи. // Чуй, тръбата // за чорбата // пак тръби” (стх. на Цв. Ангелов “Лагерна хумореска” от стхсб. Му “Пионерско ято”, 1954).

Въпросът, който решава литературата за деца през 50-те, е как да се включат децата в *“трудова делник на народа”*; как да се внедри съзнанието за необходимостта от участието в *“обновителния процес на родината”*; как строителството на социализма да се превърне в лична отговорност; как да се получи идеалният социалистически трудов човек.

Светогледът на социалистическия човек е замислен като унифициран. Както знаем, по марксистки той трябва да вижда *“единна и обективна картина на света”* и да има една единствена общосподелима мечта – комунизма. След като Витгенщайн е прав в тезата си, че границите на нашия език са граници на нашия свят, то нека си представим един *“комунален”* свят с неговите клишета. Колкото повече се повтарят, колкото по-буквално се повтарят, толкова по-прогнозируем и контролируем ще бъде този свят. Това, по моему, е единственият теоретичен начин за постигане на т. нар. *“единната и обективна картина на света”*.

Картината на социалистическия свят е строго генерализирана. Всичко, което е благословено от партията, има право на живот (*“С нас е новият живот!”*); респективно всичко, което не се вписва в програмните параметри, олицетворява *“чуждото”*, наречено *“предател”*, *“кулак”* или просто *“враг”*. Целта на речника е не само да зададе новите граници на света, да очертае новото *“свое”* (светът на социализма) и новото *“чуждо”* (на останалия капиталистически свят), но и да *“поръча”* едно бодро и жизнерадостно младо поколение на строители на социализма, готово за трудови подвизи и възвишени дела в името на *“щастливото бъдеще”*, а също и да изхвърли всичко, което може да накърни Програмата. Поради авторитарно-митологичния характер на този програмен речник, всичко, което не може да бъде открито там, то не съществува, то не е.

Дори само ако прочетем заглавията на книгите и периодичните издания за деца през първото десетилетие на социализма, бихме извлекли приблизителния *“речник”* на новия живот. Висока честота имат думи и изрази като *“червено знаме”*, *“червена връзка”*, *“септемврийче”*, *“другарче”* (често римувано с *“барабанче”*), *“лагер”*, *“дружба”*, *“пролет”*, *“радост”*, *“победа”*, *“победител”*, *“строител”*, *“гълъбче”*, *“свобода”* и т.н. Тяхното *“речниково значение”* може да се извлече направо от текстовете. Но както стана дума, целият риторичен репертоар на литературата за деца не се съдържа единствено в думите и техните декодирани значения и смисли: би трябвало да добавим и жестовете, и изобщо функционирането на клишираното слово в ритуала – в този силно митологизиран социален живот на обществото. Това са текстове не за прочит насаме, а за вечерна проверка, за утра и вечеринки, за лагерен огън, за приемане в пионерската организация и т.н.; те са за изпълнение пред всички, за споделяне пред и от всички, за колективизиране на личността. Затова като начин на изпълнение са декламативни, а като същност – декларативни.

Всички текстове от преходния период на социализма митологизират случилото се през 1944-та, преназовават реалността и обясняват знаците ѝ като прости и ясни клишета: *“Туй слънце, дете свети, е знак на свободата!”* (*“Кошер”*,

Калина Малина, от стхсб. “Кошер”, 1945). През този период нищо не се чете между редовете (все още не). Неслучайно хуморът в литературата за деца почти липсва през първите години след 9.IX.1944 г. и това прави тя да изглежда до смешност “сериозна”¹⁰. Иначе как да се канонизират новите понятия и метафори, от които се очаква да построят новия идеологически “завод” на света.

Като се експроприират универсалните знаци (като “слънце”, “път”, “майка”, “баща”), им се вменява ново значение в социалистическия митологичен свят. Експроприацията се изразява в превръщането на думи с пряко значение в кодифицирани тропи (най-вече постоянни епитети, прозрачни метафори, обяснени символи, очевадни алегии). И след много повторения на тези нови знаци, първоначалното им значение сякаш наистина избледнява или се игнорира.

За соларната метафора има най-много “претенденти”: Партията, вождът, свободата. Богът-Всесъздател се заменя от “Партията-вседържец” и нейният “вожд-син” – с конкретно име (Сталин, Димитров, Червенков). Появява се и плеядата богове, “съзвездия” на Партията (Маркс, Енгелс, Ленин, Сталин, Димитров, Тито (докато не се развалят отношенията му със Сталин и не преминава към арсенала на “вражеските” имена). Дори снежинките, една от най-чистите детски радости, се превръщат в “септемврийчета”, които без отдых труд се трудят да топят семената (“Снежинки” от стхсб. на Калина Малина “Кошер”, 1945), а образът на пчелата се префункционализира от метафора на индивидуалния в метафора на задружния труд.

Има и трети вариант: много от старите опорни метафори, като например “детският остров” (Ран Босилек), “детската душа” (Дора Габе), стават ненужни и “буржоазни” – “бункер” за скриване от “големите задачи”, както го е казал критикът от 50-те.

Интересна е и пластичността на метафорите на социалистическата митология, която създава важни щафетни връзки. Например бойното знаме на т. нар. социалистическа революция се заменя със знамето на труда и продължава да се вее при строителството на социализма, но не “бойно”, а “трудова”; войникът се превъплъщава в бригадир – борбата продължава и в мирно време.

Забелязано е “колко широко се използва метафориката на покълването <...> почти толкова мощна, колкото и метафориката на фронта и героизма, на строителството и разгарянето – наред с “блясъка” <...>” [4]¹¹. Литературата за деца от това време звучи или празнично и барабанно, или бойно, фронтово (и също барабанно). Равен тон почти не се среща; ежедневно слово – също. Ежедневието като противопоставено на празника отсъства – самото то се слива или с празника

¹⁰“Хуморът за пионери” се създава след 1956 г. на страниците на “Весело септемврийче” от автори като Асен Босев, Цветан Ангелов, Михаил Лъкатник, Емил Коларов, Христо Радевски, Атанас Душков, Георги Авгарски, Николай Зидаров и др., но това става по-късно.

¹¹ Заслужава си да припомним някои от метафорите, подбрани от Л. Деянова от доклада на V конгрес на БКП (публикуван в “Работническо дело”, 1948, бр. 301): “сериозно разчистване на българската идеологическа нива от гнилеж, от буренаците и тръните на капитализма”, “да сеем семената на марксизма и социализма”, “да прочистим и проветрим позициите, окопите, траншеите, бункерите на този фронт (идеологическия)”.

(симптоматично е заглавието на стихотворението на Георги Белев “Ще копаем и ще жънем” от стхсб. “Какво видях в Америка”, 1948), или с войната. Кръговрат има, но той следва не природният ритъм, а на партийните конгреси. Това особено е видно в произведенията на трудовокооперативна тематика. Освен ТКЗС, на село няма нищо друго (абривиатурата ТКЗС до голяма степен измества думата село). Само кулакът може да хвърли кратковременна сянка върху денонощно светещото слънце над кооперативното стопанство.

“Грижа” е друга натрапваща се дума в поезията от 50-те – като иззета от атрибутите на майката (“майчина грижа”) и прехвърлена към атрибутите на партията (“партийна грижа”). Едно словосъчетание, средоточие на партийната манипулативност.

Днешното събиране на речника би трябвало да се стреми към изчерпателност (и то се стреми), за да бъдат очертани границите на програмирация социалистически свят възможно по-автентично. Изчитането на събраните словесните клишета в началното десетилетие на социализма може би ще напомня разгръщането на “Инвентарна книга на социализма” [3] и особено последните страница с “инвентарните липси”.

И така: как би изглеждал един репертоар от образи, които можем метафорично да наречем в стила на 50-те “семената на покълващия социализъм” или пък “словесният бетон на социализма” (израз на В. Стефанов)? Тук ще предложим само най-важните тематични гнезда, около които се събират повечето от събраните клишета от книгите и периодичния печат за деца през 50-те години на ХХ век, за съжаление без примерите: “Партията-слънце”, “Партията – зов”, “всеобщата мама” (Хр. Радевски); пътят към комунизма; дружбата със СССР; Сталин, “Вождът над вождовете”, “Свободоносец”...; Георги Димитров, “Пътепоказателят”, “Безсмъртният вожд”, “Бащата”, “Слънцето”, “Иконата”...; Вълко Червенков, приемник на Димитров и Сталин; поетически “отчети” пред ръководителя; социалистическата Родина; Свободата; програмни текстове (пренагласяне на “гуслата”); заклинания, вричания, обещания, благодарност; “радостното настояще” и “щастливото бъдеще”; конгресни; народно стопанство, петилетки; радостен социалистически труд; пионерът и неговите атрибути; тимуровец; другарски съд и стен-табло; сюжети край границата; социалистически матрици: “мое” и “наше”, как се става примерен войник на партията; соцфолклор и соцепигони; сезони, месеци и празници; “сурвакарски” или празничната програма на партията; социалистически строителни обекти...

Послепис (1): “Речникът” на социалистическата литература за деца излъчва всичко онова, което се определя след Априлския пленум на БКП през 1956 г. като “догматизъм”, “схематизъм”, “култовщина”, “фалшиви дитирамби”, “схоластични форми на мислене”. Същността на “речника” е в излагането на т. нар. “социалистическо съдържание”. Така литературата за деца участва в българската “културна революция”, чийто смисъл е в генералната реконструкция на литературата и изкуството в социалистическа България – задача, за която се

заговорва от времето на V конгрес на БКП до Априлския пленум на БКП и чиито резултати се отчитат пред VII конгрес на БКП (1958) [10, 62]. В многократно цитирания доклад на Никола Фурнаджиев *“За днешното състояние на литературата ни за деца”* от 1952 г. все пак се поставя и въпросът за *“подходящата”* форма, за ширещата се схематизация и декларативност [13, 21]. Изводът е, че още в началото на 50-те години речникът в основни линии е попълнен, проблемът със социалистическото съдържание – решен.

Това са основите, налятото, речникът, а над него отново се ражда и надгражда *“същинската”* художествена литература за деца след 50-те. Тогава вече могат да се поставят и специфични естетически изисквания: как по-творчески да се използва *“речникът”*, как да се разкрепости, за да се реализират задачите му, за да се вклини още по-дълбоко в съзнанието и да се превърне от думи в истински мироглед.

Послепис (2): Струва ми се, че вклиняването в съзнанието е налице още през 50-те. Примерът, който дава Фурнаджиев заслужава да бъде цитиран: *“Разговаряйте с което щете днешно 5–6 годишно дете и вие ще се натъкнете на въпроси: за чичко Димитров, какво е война, къде е Димитровград, то се интересува от танкове, от самолети и т. н. Едно 4-годишно дете задава такъв въпрос на баща си вечерта преди да заспи: “А кой е бил преди Сталин?” Бащата отговаря – “Ленин”. – “А кой е Ленин?” Бащата обяснява и чак тогава малкият гражданин заспива спокойно”* [13, 28] (годината е 1952 г.) Заслужава си също да сравним тези въпроси с онези, които Дора Габе дава за пример в статията си *“Детска душа и детска литература”*: *“... петгодишно дете пита къде е било, преди да се роди. – Никъде. – Какво е това: никъде? – Нищо не е. – Какво е: нищо? <...> Почват се въпроси: колко е голям Дядо Господ, какво е празното, какво е тъмното, откъде иде слънцето и т. н.”* [2, 453–454] (годината е 1938 г.).

Литература

1. Антов П. *“Реалният” социализъм – пребиваване в семиотичния симулакр* / П. Антов / Идеологията – начин на употреба / съст. Албена Вачева, Йордан Ефтимов, Георги Чобанов // Култура и критика. – Варна : LiterNet, 2004–2005. – Ч. IV.
2. Габе Д. *Детска душа и детска литература* / Д. Габе // Светът е тайна. – Университетско издателство “Св. Климент Охридски”, 1994. – С. 453–454.
3. Генова Я., Господинов Г. *Инвентарна книга на социализма* / Я. Генова, Г. Господинов. – Изд. “Прозорец”, 2006.
4. Деянова Л. *Символна еуфория, символен терор* / Идеологията – начин на употреба / съст. Албена Вачева, Йордан Ефтимов, Георги Чобанов // Култура и критика. – Варна : Електронно издателство LiterNet, 2004–2005. – Ч. IV.
5. Димитров-Рудар П. *Пионерът в живота и в литературата* / П. Димитров-Рудар // Въпроси на детската литература. – 1975. – Т. XII.
6. Колевски В. *Проблеми на социалистическия реализъм в българската литература след 9 септември 1944* / В. Колевски // Очерци по история на българската литература след Девети Септември. – 1944. – Т. I.
7. Константинова Б. *Заровеното имане* / Б. Константинова. – Народна младеж, 1987.
8. Наимович М. *Някои проблеми на детската литература* / М. Наимович. – Септември. – 1949. – Т. VI.

9. Петров Здр. Очерци по история на българската литература след Девети Септември 1944 г. / Здр. Петров. – 1980. – Т. II.
10. Пондев П. Детската литература пред отговорни задачи / П. Пондев // Антология Българска детска литература. – Велико Търново, 2000.
11. Попов Ч. Тоталитарното изкуство / Ч. Попов. – Университетско издателство “Св. Кл. Охридски”, 2004.
12. Стефанов В. Вождът (иконата, възхвалата, плачът) / В. Стефанов // Социалистическият реализъм. Нови изследвания. – Нов български университет, 2008.
13. Фурнаджиев Н. За състояние на литература за деца : доклад пред Съюза на българските писатели, 1952.
14. Харалампиев Ив. Пет години организация “Септемврийче” / Ив. Харалампиев. – Пламъче, 1948–1949. – Т. V.
15. Хранова А. Детето в света на вождовете. Българската детска литература като медиатор на идеологемата / А. Хранова // Социалистическият реализъм : нови изследвания. – Изд. “Нов български университет”, 2008.
16. Янев С. Партизанската тематика в детско-юношеската литература от първите години след Девети септември / С. Янев // Детска литература : сб. със статии. – 1977.

Резюме

Защо гледаме на литературата за деца през този период като на “речник”, а не като на “художество”? Защо речникът е “малък”? Защо е “канонически”? На тези въпроси статията отговаря, но на първо място в нея се поставя самият литературен материал. На него се гледа като на архивен “речник” на базовите клишета на социализма, които, добре се знае, че не се сбъднаха, но се отразиха върху съзнанието на няколко поколения и стигнаха твърде далеч – до народопсихологията.

Ключеви думи: литература за деца, лексика, литературен материал.

Анотация

Почему смотрим на литературу для детей этого периода как на “словарь”, а не как на “художество”? Почему словарь “маленький”? Почему “канонический”? На эти вопросы статья отвечает, но на первом месте в ней поставлен сам литературный материал. На него смотрим как на архивный “словарь” базовых клише социализма, которые, как известно, не сбылись, но отразились на сознании нескольких поколений и дошли очень далеко – до народопсихологии.

Ключевые слова: литература для детей, словарь, литературный материал.

Summary

Why we see the Children Literature created during this period as a “dictionary” rather than as an “artistic works”? Why this dictionary is “small”? Why is it “canonical”? We shell answer these questions but first of all we will put the literary material as a “guarantee” for our theme. We see this material as an archival “dictionary” which includes the basic clichés of the Socialism. We know very well that these clichés have not become truth, but nevertheless they have affected the consciousness of the few generations and have penetrated more deeply to the mentality of the people who grew up with this literature.

Keywords: literature for children, vocabulary, literary material.